

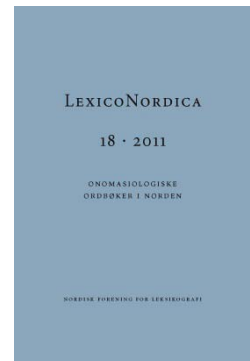
LexicoNordica

Forfatter: Kalevi Koukkunen [En modern ordbok för alla som läser och forskar i Kalevala]

Anmeldt værk: Raimo Jussila: *Kalevalan sanakirja* [Ordbok över Kalevala]. Helsinki/Keuruu: Otava 2009. 520 s. Pris 40,30 EUR.

Kilde: LexicoNordica 18, 2011, s. 323-334

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

En modern ordbok för alla som läser och forskar i Kalevala¹

Kalevi Koukkunen

Raimo Jussila: *Kalevalan sanakirja* [Ordbok över Kalevala]. Helsinki/Keuruu: Otava 2009. 520 s. Pris 40,30 EUR.

1. Bakgrund – om eposet Kalevala

Kalevala är det finska nationaleposet på samma vis som *Eddan* är det nordiska. Den kände folkdiktsforskaren och -utgivaren Elias Lönnrot (1802–1884) samlade in dikter bland folkets breda lager och sammanställde ett enhetligt verk. Kalevala representerar visserligen folkdiktning men till tema och komposition är verket också skönlitterärt. Lönnrot publicerade två versioner: Gamla Kalevala kom ut 1835–1836 och Nya Kalevala 1849.

I anslutning till Kalevaladagen år 2009² publicerades en ny ordbok över Kalevala, redigerad av lexikografen Raimo Jussila. Titeln är kort och gott *Kalevalan sanakirja* ('Ordbok över Kalevala', här efter JKS).

I Finland har årskullar av skolelever bekantat sig med Nya Kalevala och kunnat konstatera att verket vimlar av ord med dunkel betydelse. Många kommer länge efter skoltiden ihåg citat och till och med hela strofer. Kalevala är visserligen ett finskt verk men det in-

---

1 Denna recension är en omarbetning av ett bidrag som ingått i tidskriften *Bibliophilos* 3/2009 s. 53–57 med titeln *Loistava analyysi kansalliseepoksemme sanastosta* 'En förstklassig analys av ordförrådet i vårt nationalepos'.

2 Kalevaladagen och den finska kulturens dag firas till åminnelse av Kalevala; förordet till Gamla Kalevala har dateringen 28 februari 1835.

nehåller en så stor mängd ord som är främmande för dagens finnar att det har översatts till nufinska (Aulis Rintala 2006, Risto Puttonen 2008). Kalevala eller delar av verket finns översatt till 60 språk³.

Dagens finländare kan utan större besvär förstå texter från 1840-talet, men Kalevala innehåller en mängd dialektala och kvasidialektala drag och därtill poetiska tillfällighetsord som förmodligen var lika svårförståeliga för folk på 1800-talet som i våra dagar.

Finska Litteratursällskapet har ett informationspaket om Kalevala på sin webbplats (<http://www.finlit.fi/kalevala>) där varje kapitel får en egen beskrivning (också på svenska).

2. Vem riktar sig en Kalevalaordbok till? – JKS och föregångarna

JKS är inte den första Kalevalaordbok som kommer ut. År 1949 publicerades *Kalevalan sanakirja* av Aimo Turunen (i fortsättningen TKS) och den har använts i decennier av studenter och forskare. Turunen kompletterade senare ordboksmaterialet, och år 1979 utkom det omfattande verket *Kalevalan sanat ja niiden taustat* 'Orden i Kalevala och deras bakgrund' (härefter benämmt TKST). Nya utgåvor av Kalevalaordböcker har alltså kommit vart 30:e år (1949, 1979 och 2009).

Turunen uppger att samtliga de 7 830 olika ord (lemman) som ingår i Kalevala presenteras i TKST, medan Jussila anger antalet ord till 8 447. Skillnaden i antal beror främst på ordböckernas makrostruktur. TKST anför vissa typer av ord som sublemman och dessa inbegrips inte i det angivna antalet. I artikeln *painaa*

3 Se <http://www.finlit.fi/kalevala>. Svenska översättningar av Kalevala har publicerats 1841, 1864–1868, 1944, 1948 och 1999, en dansk översättning kom ut 1908, en isländsk 1957 och en norsk 1967. För den som inte orkar läsa hela Kalevala finns Anders Larssons *Kalevala för lata* (i sin tur översatt till finska 2010: *Laiskojen Kalevala*).

'trycka'⁴ behandlas exempelvis nomen agentis -avledningen *painaja* 'tryckare, den som trycker' som sublemma liksom olika slag av verbavledningar: *painella*, *painaltaa* och *painatella*. I JKS anför alla uppslagsord som huvudlemman. I Förordet anger Jussila att det totala antalet löpande ord i Kalevala är 67 210.

Turunens ordböcker är språkvetenskapliga. Även om formuleringen *ja niiden taustat* 'och deras bakgrund' kom in i titeln först 1979 finns det etymologiska uppgifter redan i TSK från 1949. I JKS förekommer inga etymologiska förklaringar utan det är betydelsebeskrivningen som står i fokus.

I fråga om typ kan Kalevalaordböckerna räknas till flera kategorier. De är ordlistor och författarordböcker, och till en del kan de också anses vara dialektordböcker och givetvis ordböcker över en äldre språkform. Jussila själv definierar sin ordbok som tolkordbok och citatordbok och som deskriptiv ordbok (JKS s. 5). Ingen av Kalevalaordböckerna är konkordanser utan förklarande ordböcker som ska hjälpa användarna att förstå Kalevalatexter.

Alla tre är enspråkiga finska ordböcker. Folkdiktningen representerar en så pass speciell språkform att en folklorist måste kunna finska för att kunna bedriva forskning inom området. Det hade inneburit ett stort arbete att lägga in till exempel engelsk- eller tyskspråkiga motsvarigheter i betydelseangivelserna.

De tilltänkta målgrupperna för ordböckerna vittnar om att tiderna förändras. Aimo Turunen klagade över att det trots att vetenskapen breddat och fördjupat kunskaperna är tydligt att "det moderna teknologiska tidevarvets människor" (detta var år 1940) står främmande inför den värld som beskrivs i Kalevala. Nuvarande och kommande generationer behövde en bro till nationaleposets rika andliga tradition (TKS, s. I). Målgruppen specificeras på omslaget: de som idogt arbetar för den nationella kulturen, de som

4 Ordöversättningarna i denna recension har tillhandahållits av artikel-författaren själv. De är hämtade ur *Suomi–ruotsi-suursanakirja* (2004) och Lönnrots *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja* (1866–1880), och därtill har Huldéns *Kalevala*-översättning kontrollerats.

intresserar sig för området och i synnerhet modersmåslärarna.

Raimo Jussila ser behovet av en ny Kalevalaordbok ur en europeisk synvinkel. Hans syfte har varit att överbrygga gapet mellan språket i Kalevala och i det moderna Finland. Ordboken är tänkt som ett hjälpmedel för vanliga finländare som bläddrar och läser i Kalevala (JKS s. 5). Till detta vill recensenten gärna lägga en förhoppning om att ordlistan ska bidra till att författare, teaterfolk, bildkonstnärer och kompositörer via ordboken låter sig inspireras av Kalevala i sitt skapande.

I JKS ansätts samtliga ord ur Kalevala som uppslagsord. Det är alltså inte bara för moderna läsare obekanta ord som behandlas. Jussila har således språkvetenskapligt analyserat också ord som *ei*, *ja*, *kun*, *niin*, *oi* och *vaan* ('inte', 'och', 'då', 'så', 'oj' och 'utan'). Basen för ordboken har Jussila sammanställt manuellt genom att lemmatisera varje ord och skapa en konkordans i form av en Exceltabell med kapitel- och versradsnummer för varje förekomst (JKS s. 8). Manuell konkordanssammanställning kan komma till heders också i datorns tidevarv.

3. Artikelutformning och frekvensanalys

Ordboksartiklarna i JKS är strukturellt åskådliga. Direkt efter varje uppslagsord nämns antalet förekomster i Kalevala inom parentes, t.ex. *lyödä* (41) ['slå']. För exempelvis verbet *lyödä* anges nio numrerade betydelser och varje betydelse belyses med ett eller flera exempel ur verket (vilket alltså gör att ordboken får drag av en citatordbok). Det första betydelsemomentet i artikeln *lyödä* innehåller tre exempel med angivelse om nummer på kapitel och versrad för citatet: *elä anna anopin lyödä eläkä apen torua* (24:201–202) [i Huldéns översättning *inga slag från hennes svärmor, inget grumsande av svärfar*]. Efter betydelsemomenten följer – med fortsatt löpande numrering – grupper innehållande uttryck och vänd-

ningar. I artikel *lyödä* utgör dessa momenten 10–15 med bl.a. uttrycket *lyödä löylyä* 'hälla vatten på stenarna i bastuugnen'. Jussila har alltså stannat för att ha grundord som lemman och har inte fört upp fraserna som egna uppslagsord på vederbörlig plats i alfabetet.

I slutet av många artiklar återfinns en lista på sammansättningar eller därmed jämförbara ord. Ordet *leipä* 'bröd' förekommer 33 gånger i Kalevala, och sist i *leipä*-artikeln finns sammansättningarna *mesileipä* 'honingskaka', *olkileipä* 'halmbröd' och *vehnäleipä* 'vetebröd'. Därtill finns det hänvisningar till *petäjäinen* 'barkbröd' och *silkko* 'rent barkbröd'. I artikeln *karhu* 'björn' finns det tiotals hänvisningar till sammanhörande ord, dvs. till omskrivningar som i detta fall utgörs av hypokorismer, t.ex. *aika poika* 'vuxen pojke'⁵, *karvalallunen* 'hårtotte, luddelulla' och till och med *vanha mies* 'gammal man, gammelfar'. I artikeln *puu* 'träd' finns det 31 sammansättningsreferenser, från *emäpuu*⁶ 'stomme' till *viipsinpuu* 'härvel'. Dessa ord återfinns också som egna lemman, men sammansättningslistan ger ordboksanvändaren en god bild av ordfamiljen. Homonymer separeras med index: *kuu*¹ 'måne', *kuu*² 'ister'.

JKS anger antalet förekomster i Kalevala för varje ord, vilket kan ge intressanta inblickar i Kalevalavokabulären. Belysande är exempelvis en jämförelse av släktskapstermer (tabell 1):

<i>poika</i> 'pojke; son'	316	<i>taatto</i> 'far'	30
<i>emo</i> 'mor'	224	<i>poiut</i> 'liten pojke'	27
<i>iso</i> 'far'	107	<i>maammo</i> 'mor'	25
<i>tyttö</i> 'flicka'	71	<i>tytti</i> 'flicka'	21
<i>tytär</i> 'dotter'	61	<i>isä</i> 'far'	8
<i>äiti</i> 'mor'	57		

Tabell 1: Frekvenser för släktskapsord.

5 I Huldéns översättning (46:273): *karlakar!, berömde hjälte*.

6 Den gängse betydelsen hos *emäpuu* är 'kölstock' men i Kalevala avser ordet den stomme som strängarna fästs i på en kantele.

ANMELDELSER

Kan man utifrån frekvenserna dra slutsatsen att Kalevala mer är sönernas och mödrarnas epos än flickornas och fädernas (*poika + poiut* 'son' totalt 343 förekomster och *emo + äiti + maammo* 'mor' totalt 306 jämfört med *tyttö + tytär + tytti* 'dotter' totalt 153 och *iso + taatto + isä* 145). En viss antydning ger siffrorna, men påpekas bör att frekvenserna gäller form och inte betydelse. Av de 224 förekomsterna av *emo* avser en del djurhonor och en del urmödrar. Å andra sidan uppträder *mies* 'man' 325 gånger (därtill i tolv olika sammansättningar från *ampumies* 'skytt; trollkarl' till *tietomies* 'trollkunnig man, kännare'), *uros* 'hjärte' 143 gånger, *nainen* 'kvinna' 97 gånger och *vaimo* 'hustru' 75 gånger. Förekomstsiffrorna för personliga pronomen är: *minä* 'jag' 269, *sinä* 'du' 148, *hän* 'han; hon' 39, *me* 'vi' 54, *te* 'ni' 8 och *he* 'de' 3. Det stora antalet *jag*-belägg beror på att Kalevala-eposet är berättarcentrerat. I slutet av ordboken finns en tabell över ordförekomsterna, och det kan noteras att det finns nästan 4 000 ord som förekommer en enda gång (JKS s. 519: Antalet sällan förekommande ord i Kalevala).

Bäst framgår det vilket gediget lexikografiskt arbete JKS är om man jämför de tre Kalevalaordböckerna. Uppslagsordet *oma* 'egen' saknas helt och hållet i TKS, och i TKST finns bara en kortfattad betydelseangivelse *jnk omistama, jllek kuuluva* 'som ägs av ngn, som hör till ngn'. I JKS finns hela fjorton betydelser angivna. Huvudbetydelse är numrerade och därtill förekommer betydelsenyanser angivna med bokstäver i flera av momenten. Artikeln *ruveta* med grundbetydelsen 'börja' har följande uppställning (tabell 2):

1. toiminnan aloittamisesta, ryhtymisestä	1. om att inleda en verksamhet
a. ”ruveta + 3. infinitiivin illatiivi”	a. ruveta + infinitiv 3 illativ [<i>ruveta tekemään</i> = börja göra]
b. ”ruveta jollekin”	b. ’börja med ngt’ [<i>ruveta juttusille</i> = börja samspråka]
c. ”ruveta joksikin, jonkinlaiseksi”	c. ’bli något’ [<i>ruveta opettajaksi</i> = bli lärare] [<i>ruveta hankalaksi</i> = bli besvärlig]
d. ”ruveta johonkin” = tulla joksikin, jonkinlaiseksi	d. ”ruveta johonkin” = ’bli något’ [sällsynt betydelse: Taivas reikihin rupesi (Huldén: det blev hål på hål i himlen)] [<i>taivas</i> (NOM) ’himmel’, <i>reikihin</i> (ILL.PLUR) ’hål’]
2. koskea, kajota	2. ’beröra, vidröra’
3. tarttua, liittyä kiinni	3. ’fastna’

Tabell 2: Betydelseangivelserna i artikeln *ruveta* ’börja’.

Exemplet visar hur ingående betydelsebeskrivningen är i JKS. I sin närläsning har Jussila verkligen funnit Kalevalaordförrådets rikedom och han presenterar det på ett mycket lockande sätt för moderna finländare. När man läser Kalevala måste man slå upp ord i en ordbok, men JKS fungerar också tvärtom: genom att läsa i JKS får man en god uppfattning om Kalevalas vokabulär. Betydelseanalyserna åskådliggör de finaste nyanser; man inser hur semantiskt skickliga Kalevaladiktarna har varit. Av tabell 3 nedan framgår vilka ord som har de utförligaste betydelsebeskrivningar-

ANMELDELSER

na i ordboken. För antalet betydelseangivelser har nummer- och bokstavsangivna betydelser räknats samman.

<i>saada</i> 'få' 29	<i>kulta</i> 'guld' 20	<i>tulla</i> 'komma' 16	<i>oma</i> 'egen' 14
<i>pitää</i> 'hålla; måste' 26	<i>suuri</i> 'stor' 20	<i>lyödä</i> 'slå' 15	<i>Manala</i> 'underjorden' 13
<i>ottaa</i> 'ta' 25	<i>toinen</i> 'andra; annan' 20	<i>päivä</i> 'dag' 15	<i>mieli</i> 'sinne' 13
<i>panna</i> 'sätta' 25	<i>maa</i> 'jord' 19	<i>tehdä</i> 'göra' 15	<i>sija</i> 'ställe' 13
<i>se</i> 'den, det' 24	<i>tie</i> 'väg' 18	<i>alla</i> 'nedanför; under' 14	<i>sormi</i> 'finger' 13
<i>käydä</i> 'gå' 23	<i>tuli</i> 'eld' 18	<i>antaa</i> 'ge' 14	<i>taivas</i> 13
<i>laskea</i> 'lägga ned' 23	<i>ilma</i> 'luft' 17	<i>laulaa</i> 'sjunga' 14	<i>vetää</i> 'dra' 13
<i>paha</i> 'ond' 23	<i>pää</i> 'huvud' 17	<i>lintu</i> 'fågel' 14	<i>yksi</i> 'en; ett' 13
<i>vesi</i> 'vatten' 21	<i>suu</i> 'mun' 17	<i>lähteä</i> 'gå' 14	
<i>aika</i> 'tid' 20	<i>käsi</i> 'hand' 16	<i>nousta</i> 'stiga upp' 14	

Tabell 3: Artiklar med stort antal betydelseangivelser.

Av de 38 ord som har flest betydelser angivna är 14 (nästan 37%) verb. Verben utgör ju kärnan i en sats. Syntagmatisk information⁷ ges via substantiv, och antalet substantiv på listan är 17 (nästan 45%). Att verb är polysema är förståeligt, men att exempelvis ordet *guld* har 20 betydelser förvånar. Angivna betydelser är t.ex. 'älskling', 'far', 'bror', 'vän', 'björn', 'häst', 'gök', 'ekorre', 'måne', 'sol' och 'kantele'. Bland de högfrekventa substantiven noterar man många kroppsdelbenämningar: hand, huvud, finger och mun.

⁷ Se NLO s.v. *syntagmatisk information*.

4. Önskemål visavi användarvägledningen

JKS innehåller en mycket kort användarvägledning omfattande en sida. Då ordboks författaren i förordet ger en intressant redogörelse för Kalevalaeposets uppkomst och struktur (JKS s. 5–8), skulle jag gärna ha sett att han också hade beskrivit sina lexikografiska mål och metoder närmare. Å andra sidan ”talar verket för sig själv” som man brukar säga. Inledningen kunde också ha innehållit bl.a. ett omnämnande om att skildringarna i Kalevala ofta är hyperboliska. Ett exempel på det kunde ha varit dikten om Väinämöins och Joukahainens sångarstrid (3:295–300):

*Lauloi vanha Väinämöinen:
järvet läikkyi, maa järisi,
vuoret vaskiset vapisi,
paaet vahvat paukahteli,
kalliot kaheksi lenti,
kivet rannoilla rakoili.*

I Huldéns översättning:

Gamle Väinö, vad han kunde!
Sjöar sjöd och jorden skälvde,
kopparbergen gick i vågor,
fasta hållar for i stycken,
klippor brast med brak i bitar,
stenar sprack på alla stränder.

I en allmän presentation av Kalevala kunde också de finurliga rimmen ha nämnts: *ihveniä ahvenia, tuimienia, taimenia*⁸ eller *Enkä lähe Inkerelle, penkerelle, pänkerelle*. Kalevala innehåller alltså också nonsensord som ger framställningen rytm och för den framåt.

8 I Huldéns fyndiga översättning (48:99): *abborrar och andra borrar, öringar och andra ringar*.

ANMELDELSER

En del språkvetenskapliga arkaismer och särdrag kunde ha tagits upp. Kalevala innehåller t.ex. karitiva former som är främmande för nufinskt språkbruk: *armotuus* (nufinska *armottomuus*) 'obarmhärtighet', *kalatuus* (*kalattomuus*) 'avsaknad av fisk', *lemmetyys* (*lemmettömyys*) 'kärlekslöshet' m.fl. I artikeln *lapsempana* 'i barndomen, som yngre'⁹ [till *lapsi* 'barn' med komparativändelsen *-mpi* och essivändelsen *-na*] kunde möjligheten till adjektivisk böjning för vissa substantiv ha nämnts för moderna användare.

Kalevala innehåller ett flertal ordformer som anger att något går genom eller via något: *nenitse* 'via näsan', *tanteritse* 'landvägen', *teitse* 'längs (lands)vägar'. Prolativformen kan fortfarande marginellt vara produktiv; den bäst kända moderna bildningen är *sähköpostitse* 'via e-post'.

5. Slutord

Efter ett par års flitigt användande av JKS kan recensenten konstatera att ordboken är ett högklassigt och innehållsrikt verk som ger inspiration att läsa Kalevala. Till dess främsta kvaliteter hör en enhetlig och logisk lexikografisk struktur. Ytterst förtjänstfull är också den semantiska analysen och tolkningen av ordförrådet i Kalevala: eposet får liv. Man kunde tillämpa reklamtexten för TKS och säga att JKS är "ett oundgängligt hjälpmedel för dem som arbetar med nationell kultur, för studenter och för lärare i finska".

Men ordboken i sig kan också vara en läsebok. Den guidar sina användare och tillhandahåller en mängd intressanta fakta om det finska språket och den finska folktraditionen och kulturen. JKS är resultatet av ett grundligt arbete och utgör därmed också en förträfflig grundlag för semantisk forskning kring Kalevala. Själv blev jag inspirerad att läsa de svenska översättningarna av eposet och att analysera det ur translatologisk synvinkel.

---

9 I Huldéns översättning (21:332): *när jag var yngre*.

Litteratur

- Kalevala – Finlands nationalepos*. Översättning Lars Huldén och Mats Huldén. Fjärde upplagan. Atlantis: Stockholm 2008.
- Larsson, Anders 2000: *Kalevala för lata*. Alfabeta: Stockholm.
- Larsson, Anders 2010: *Laiskojen Kalevala* (alkuteos: *Kalevala för lata*). Suomentanut Liisa Ryömä. Schildts: Helsinki.
- Lönnrot, Elias 1958: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja – Finskt-Svenskt Lexikon*. Osat 1 (A–M) ja 2 (N–Ö). Ilmestynyt alun perin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustannuksella 1866–1880. Käytetty editio: Kolmas, manul-menetelmällä jäljennetty painos. Werner Söderström Osakeyhtiö: Porvoo/Helsinki.
- NLO = *Nordisk leksikografisk ordbok*. Toimittaneet Henning Bergholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén. Skrifter utgitt av Nordisk forning for leksikografi. Skrift nr. 4. Universitetsforlaget AS: Oslo 1997.
- Potponen, Risto 2008: *Kalevala suomeksi*. Books on Demand GmbH: Helsinki/Norderstedt.
- Rintala, Aulis 2006: *Kalevala nykysuomeksi*. Pilot-kustannus Oy: Tampere.
- Suomi–ruotsi-suursanakirja – Stora finsk-svenska ordboken*. Päätoimittaja – huvudredaktör Birgitta Romppanen, toimitussihteeri – redaktionssekreterare Nina Martola, toimittajat – redaktörer Ilse Cantell, Mats-Peter Sundström. 3., tarkistettu ja päivitetty painos, 2. laitos. Werner Söderström Osakeyhtiö: Helsinki/Juva 2004.
- TKS = Turunen, Aimo 1949: *Kalevalan sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 235. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- TKST = Turunen, Aimo 1981: *Kalevalan sanat ja niiden taustat*. 2. painos. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissätiö: [Joensuu/Lappeenranta].

ANMELDELSER

Kalevi Koukkunen
filosofie licentiat
Sockkärrsvägen 5 B 33
FI-02760 Esbo
kalevi.koukkunen@gmail.com

Översättning från finska: Nina Martola